

Ruch okrężny kapitału towarowego

Ruch okrężny kapitału towarowego ma następujący ogólny wzór:

$$T'-P'-T...Pr...T'.$$

T' występuje nie tylko jako produkt, lecz również jako przesłanka obu uprzednio omówionych ruchów okrężnych, gdyż to, co stanowi $P-T$ dla jednego kapitału, zakłada już istnienie $T'-P'$ dla innego – przynajmniej w tej mierze, w jakiej część środków produkcji sama jest produktem towarowym innych kapitałów indywidualnych, odbywających swój ruch okrężny. W naszym wypadku np. węgiel, maszyny itp. są kapitałem towarowym przedsiębiorcy eksploatującego kopalnię, kapitalistycznego producenta maszyn itd. Nadto wykazaliśmy w rozdz. I, IV *, że już przy pierwszym powtórzeniu $P...P'$, zanim jeszcze ten drugi ruch okrężny kapitału pieniężnego dobiegnie końca, odbywa się nie tylko ruch okrężny $Pr ... Pr$, lecz również ruch okrężny $T...T'$.

Jeżeli reprodukcja odbywa się w skali rozszerzonej, to końcowe T' jest większe od początkowego T' i dlatego należy oznaczyć je tutaj przez T'' .

Trzecia forma różni się od dwóch poprzednich po pierwsze tym, że ruch okrężny otwiera tutaj cyrkulacja całkowita ze swymi dwiema przeciwstawnymi fazami, podczas gdy w formie I cyrkulacja zostaje przerwana przez proces produkcji, a w formie II cyrkulacja całkowita ze swymi dwiema uzupełniającymi się fazami występuje jedynie jako ogniwo pośrednie procesu reprodukcji i stanowi dlatego ruch pośredniczący pomiędzy $Pr...Pr$. Przy $P...P'$ cyrkulacja ma formę $P-T...T'-P' =$

* Patrz w niniejszym tomie rozdział pierwszy, IV, „Ruch okrężny w całokształcie”, str. 65-79. – Red. przekł. polsk.

= $P-T-P''$. Przy $Pr...Pr$ forma cyrkulacji jest odwrotna: $T'-P'$. $P-T = T-P-T$. Tę ostatnią formę ma cyrkulacja również w $T'...T'$.

Po drugie: Przy powtórzeniu ruchów okrężnych I i II, nawet wtedy, kiedy punkty końcowe P' i Pr' stanowią punkty początkowe ponownego ruchu okrężnego, znika forma, w której owe P' i Pr' były wytworzone. $P' = P + p$, $Pr' = Pr + pr$ rozpoczynają nowy proces znów jako P i Pr . W formie III natomiast punkt wyjścia T musi być oznaczony przez T' , nawet w razie ponowienia ruchu okrężnego w tej samej skali. Ma to następującą przyczynę: w formie I, skoro P' jako takie otwiera nowy ruch okrężny, funkcjonuje ono jako kapitał pieniężny P , jako wyłożona w formie pieniężnej wartość kapitałowa, która ma być pomnożona. Wzrosła suma wyłożonego kapitału pieniężnego zwiększona na skutek akumulacji, która dokonała się w pierwszym ruchu okrężnym. Ale czy wyłożony kapitał pieniężny wynosi 422 f. szt., czy też 500 f. szt., nie zmienia w niczym faktu, że występuje on tylko jako wartość kapitałowa. P' istnieje już nie jako kapitał pomnożony w swej wartości, czyli kapitał brzemienisty wartością dodatkową, nie jako stosunek kapitałowy. Wszak ma ono pomnożyć swą wartość dopiero w samym procesie. To samo dotyczy również $Pr...Pr'$; Pr' musi stałe funkcjonować jako Pr , jako wartość kapitałowa, która ma wytwarzać wartość dodatkową, i w tym charakterze musi ono ponawiać swój ruch okrężny. — Natomiast ruch okrężny kapitału towarowego nie zaczyna się od zwykłej wartości kapitałowej, lecz od pomnożonej już wartości kapitałowej w formie towarowej, od początku więc ruch tego kapitału obejmuje ruch okrężny nie tylko wartości kapitałowej, znajdującej się w formie towarowej, lecz również ruch okrężny wartości dodatkowej. Jeżeli więc w tej formie odbywa się prosta reprodukcja, to w punkcie końcowym występuje T' o wielkości takiej samej jak w punkcie początkowym. Jeżeli do ruchu okrężnego kapitału wchodzi część wartości dodatkowej, to wprawdzie w końcowym punkcie zamiast T' występuje T'' , większe T' , ale kolejny ruch okrężny rozpoczyna się znów od T' , które stanowi tylko większe T' niż w poprzednim ruchu okrężnym i które rozpoczyna swój

nowy ruch okrężny z większą zakumulowaną wartością kapitałową, a zatem również i ze stosunkowo większą nowo wytworzoną wartością dodatkową. W każdym razie T' zawsze otwiera ruch okrężny jako kapitał towarowy, który = wartości kapitałowej + wartość dodatkowa.

T' jako T występuje w ruchu okrężnym poszczególnego kapitału przemysłowego nie jako forma tegoż kapitału, lecz jako forma innego kapitału przemysłowego, jeżeli produktem tego ostatniego są środki produkcji. Akt $P-T$ (tj. $P-\dot{S}p$) pierwszego kapitału stanowi dla tego drugiego kapitału $T'-P'$.

Sr i $\dot{S}p$ odgrywają w akcie cyrkulacji $P-T < \frac{Sr}{\dot{S}p}$ jednakową rolę, gdyż są towarami w ręku swych sprzedawców, w jednym wypadku – robotników, którzy sprzedają swą siłę roboczą, w drugim wypadku – właścicieli środków produkcji, którzy je sprzedają. Dla nabywcy, którego pieniądz funkcjonuje tu jako kapitał pieniężny, Sr i $\dot{S}p$ funkcjonują tylko jako towary, dopóki on ich jeszcze nie kupił, a więc dopóki one występują wobec jego kapitału, znajdującego się w formie pieniężnej, jako towary należące do innych osób. $\dot{S}p$ i Sr tym tylko różnią się tu od siebie, że $\dot{S}p$ w ręku swego sprzedawcy może być T' , a więc może być kapitałem, jeżeli $\dot{S}p$ stanowi formę towarową jego kapitału, Sr natomiast jest dla robotnika zawsze jedynie towarem, kapitałem zaś staje się dopiero w ręku nabywcy jako część składowa Pr .

T' nie może zatem nigdy rozpocząć ruchu okrężnego jako zwykle T , jako po prostu forma towarowa wartości kapitałowej. Jako kapitał towarowy ma ono zawsze dwoisty charakter. Z punktu widzenia wartości użytkowej jest produktem funkcjonowania Pr – w danym wypadku przedzą – którego elementy Sr i $\dot{S}p$, wychodzące ze sfery cyrkulacji jako towary, funkcjonowały jako czynniki wytwarzające ten produkt. Po wtóre, z punktu widzenia wartości, jest ono wartością kapitałową Pr plus wartość dodatkowa m wytworzona przez funkcjonowanie Pr .

Jedynie w ruchu okrężnym samego T' jego część $T = Pr =$ = wartości kapitałowej może i musi oddzielić się od tej części T' , w której istnieje wartość dodatkowa, od produktu dodatkowego, w którym zawarta jest wartość dodatkowa – nie-

zależnie od tego, czy obie te części można faktycznie oddzielić od siebie, jak w przędzy, czy też nie można, jak w maszynie. Można je za każdym razem oddzielić, gdy T' przekształca się w P' .

Jeżeli cały produkt towarowy można podzielić na samodzielne jednorodne produkty cząstkowe, jak np. nasze 10 000 funtów przędzy, i jeżeli wobec tego akt $T'-P'$ może wyobrażać sumę kolejno dokonywanych sprzedaży, to wartość kapitałowa w formie towarowej może funkcjonować jako T , może się odzielić od T' przed realizacją wartości dodatkowej, a więc przed realizacją całego T' .

W 10 000 funtów przędzy wartości 500 f. szt. wartość 8440 funtów = 422 f. szt. = wartości kapitałowej oddzielona jest od wartości dodatkowej. Jeżeli kapitalista sprzedaje w pierwszej 8440 funtów przędzy za 422 f. szt., to te 8440 funtów przędzy reprezentują T , wartość kapitałową w formie towarowej; zawarty ponadto w T' produkt dodatkowy w ilości 1560 funtów przędzy = wartości dodatkowej w wysokości 78 f. szt. zacząłby dopiero później cyrkulować; kapitalista mógłby dokonać $T-P-T < \frac{sr}{Sp}$ przed cyrkulacją produktu dodatkowego $t-p-t$.

Gdyby zaś kapitalista sprzedał z początku 7440 funtów przędzy za 372 f. szt., a potem 1000 funtów przędzy za 50 f. szt., to pierwszą częścią T można by było zastąpić środki produkcji (stałą część kapitału c), drugą zaś częścią T - zmienną część kapitału v , siłę roboczą, a dalej wszystko jak przedtem.

Jeżeli jednak następują takie kolejne sprzedaży i jeżeli warunki ruchu okrężnego na to pozwalają, to zamiast dzielić T' na $c + v + m$ kapitalista może także podzielić w ten sposób dowolną część tego T' .

Na przykład 7440 funtów przędzy = 372 f. szt., które jako części T' (10 000 funtów przędzy = 500 f. szt.) reprezentują stałą część kapitału, można z kolei podzielić na 5535,360 funta przędzy wartości 276,768 f. szt., zastępujące tylko część stałą, wartość środków produkcji zużytych na wyprodukowanie 7440 funtów przędzy; na 744 funty przędzy wartości 37,200 f. szt., zastępujące tylko kapitał zmienny; na 1160,640 funta przędzy wartości 58,032 f. szt., będące jako produkt dodatkowy

nosicielem wartości dodatkowej. A zatem sprzedając 7440 funtów kapitalista może zastąpić zawartą w nich wartość kapitałową sprzedażą 6279,360 funta przędzy za cenę 313,968 f. szt., wartość zaś produktu dodatkowego 1160,640 funta przędzy = 58,032 f. szt. może wydać jako dochód.

Podobnie może on następnie podzielić 1000 funtów przędzy = 50 f. szt. = zmiennej wartości kapitałowej i odpowiednio sprzedać: 744 funty przędzy za 37,200 f. szt. – stała wartość kapitałowa tkwiąca w 1000 funtów przędzy; 100 funtów przędzy za 5,000 f. szt. – zmienna część kapitału zawarta w tym samym 1000 funtów przędzy; a więc 844 funty przędzy za 42,200 f. szt. – zwrot wartości kapitałowej zawartej w 1000 funtów przędzy; w końcu, 156 funtów przędzy za 7,800 f. szt.; te 156 funtów reprezentuje zawarty w 1000 funtów przędzy produkt dodatkowy i jako taki mogą być spożyte.

Wreszcie, jeżeli sprzedaż się uda, kapitalista może podzielić pozostałe jeszcze 1560 funtów przędzy wartości 78 f. szt. w taki sposób, aby sprzedaż 1160,640 funta przędzy za 58,032 f. szt. pokryła wartość środków produkcji zawartych w 1560 funtach przędzy, a sprzedaż 156 funtów przędzy za 7,800 f. szt. – wartość kapitału zmiennego; łącznie 1316,640 funta przędzy = 65,832 f. szt. stanowi zwrot całej wartości kapitałowej; w końcu produkt dodatkowy 243,360 funta przędzy = 12,168 f. szt. można wydać jako dochód.

Podobnie jak każdy istniejący w przędzy element c , v , m można z kolei rozłożyć na takie same części składowe, tak też można zrobić z każdym poszczególnym funtem przędzy wartości 1 szyl. = 12 pensom.

$$c = 0,744 \text{ funta przędzy} = 8,928 \text{ pensa}$$

$$v = 0,100 \quad \text{,,} \quad \text{,,} \quad = 1,200 \quad \text{,,}$$

$$m = 0,156 \quad \text{,,} \quad \text{,,} \quad = 1,872 \quad \text{,,}$$

$$c + v + m = 1 \text{ funtowi przędzy} = 12 \text{ pensom}$$

Jeżeli dodamy wyniki powyższych trzech częściowych aktów sprzedaży, to otrzymamy taki sam wynik, jak przy jednorazowej sprzedaży 10 000 funtów przędzy.

Mamy następujące części kapitału stałego:

przy 1. sprzedaży: 5535,360 funta przędzy	=	276,768 f. szt.
przy 2. „ 744,000 „ „	=	37,200 „ „
przy 3. „ 1160,640 „ „	=	58,032 „ „
<hr/>		
razem 7440 funtów przędzy	=	372 f. szt.

kapitału zmiennego:

przy 1. sprzedaży: 744,000 funtów przędzy	=	37,200 f. szt.
przy 2. „ 100,000 „ „	=	5,000 „ „
przy 3. „ 156,000 „ „	=	7,800 „ „
<hr/>		
razem 1000 funtów przędzy	=	50 f. szt.

wartości dodatkowej:

przy 1. sprzedaży: 1160,640 funta przędzy	=	58,032 f. szt.
przy 2. „ 156,000 „ „	=	7,800 „ „
przy 3. „ 243,360 „ „	=	12,168 „ „
<hr/>		
razem 1560 funtów przędzy	=	78 f. szt.

łącznie:

kapitał stały	7440 funtów przędzy	=	372 f. szt.
„ zmienny	1000 „ „	=	50 „ „
wartość dodatkowa	1560 „ „	=	78 „ „
<hr/>			
razem	10 000 funtów przędzy	=	500 f. szt.

$T'-P'$ samo w sobie nie jest niczym innym, jak tylko sprzedażą 10 000 funtów przędzy. 10 000 funtów przędzy jest towarem jak każda inna przędza. Nabywcę obchodzi cena wynosząca 1 szyl. za funt, czyli 500 f. szt. za 10 000 funtów. Jeżeli zastanawia się on przy transakcji nad składem wartości, to jedynie z podstępny zamiarem udowodnienia, że funt można by sprzedać poniżej 1 szyl., a mimo to sprzedawca zro-

biłby jeszcze na tym dobry interes. Ilość zaś towaru, którą kupuje, zależy od jego potrzeb; jeżeli jest on np. właścicielem tkalni, to ilość ta zależy od składu jego własnego kapitału funkcjonującego w tkalni, nie zaś od składu kapitału właściciela przędzalni, u którego kupuje przędzę. Proporcje, w jakich T' ma z jednej strony zastąpić kapitał (tj. jego różne części składowe), który zużyto w procesie produkcji, a z drugiej strony jako produkt dodatkowy ma służyć bądź do wydatkowania wartości dodatkowej, bądź też do akumulacji kapitału – proporcje te istnieją jedynie w ruchu okrężnym tego kapitału, którego formą towarową jest owe 10 000 funtów przędzy. Ze sprzedażą jako taką nie mają one nic wspólnego. Zakłada się tu ponadto, że T' sprzedaje się według jego wartości, że chodzi więc tylko o jego przemianę z formy towarowej w formę pieniężną. Dla T' jako dla funkcjonalnej formy w ruchu okrężnym tego indywidualnego kapitału, dla T' , którego część ma służyć do zastąpienia kapitału produkcyjnego, jest oczywiście rzeczą decydującą, czy i jakie będzie przy sprzedaży odchylenie ceny od wartości; jednakże tutaj, gdzie rozpatrujemy tylko różnice form, nie będziemy się nad tą sprawą zatrzymywali.

W formie I, $P...P'$, proces produkcji odbywa się pośrednio między dwiema wzajemnie uzupełniającymi się i przeciwstawnymi sobie fazami cyrkulacji kapitału; dokonał się on, zanim nastąpiła końcowa faza $T'-P'$. Pieniądz zostaje wyłożony jako kapitał z początku na elementy produkcji, z nich przekształca się w produkt towarowy, a ten produkt towarowy przekształca się znów w pieniądz. Jest to całkowicie zakończony cykl operacji, których rezultatem jest pieniądz do wszystkiego i dla każdego przydatny. Wznowienie procesu istnieje więc tylko jako możliwość. $P...Pr...P'$ może być równie dobrze ostatnim ruchem okrężnym, zamykającym funkcjonowanie kapitału indywidualnego w razie wycofania go z przedsiębiorstwa, jak i pierwszym ruchem okrężnym kapitału indywidualnego, który przystępuje dopiero do wykonywania swych funkcji. Ruch ogólny przedstawia się tu jako $P...P'$, od pewnej sumy pieniędzy do większej sumy pieniędzy.

W formie II, $Pr...T'-P'-T...Pr(Pr')$, cały proces cyrkulacji następuje po pierwszym Pr i poprzedza drugie; odbywa się on jednak w porządku odwrotnym niż w formie I. Pierwsze Pr jest kapitałem produkcyjnym, funkcją zaś jego – proces produkcji będący wstępnym warunkiem następującego po nim procesu cyrkulacji. Natomiast końcowe Pr nie jest procesem produkcji; stanowi ono tylko powtórne pojawienie się kapitału przemysłowego w jego formie kapitału produkcyjnego. A jest nim mianowicie jako rezultat dokonanej w ostatniej fazie cyrkulacji przemiany wartości kapitałowej w $Sr + Sp$, w subiektywne i obiektywne czynniki, które pospołu stanowią formę istnienia kapitału produkcyjnego. Kapitał, Pr czy też Pr' , występuje przy końcu znów w takiej formie, w jakiej musi na nowo funkcjonować jako kapitał produkcyjny, dokonywać procesu produkcji. Ogólna forma ruchu, $Pr...Pr$, jest formą reprodukcji i – w odróżnieniu od $P...T'$ – nie wskazuje na pomnożenie wartości jako na cel procesu. Tym bardziej więc pozwala ona ekonomii klasycznej ignorować określoną kapitalistyczną formę procesu produkcji i uważać produkcję jako taką za cel procesu, który ma rzekomo polegać na tym, aby jak najwięcej i jak najtaniej wytwarzać oraz aby wymieniać produkty na możliwie różnorodne inne produkty, po części dla ponowienia produkcji ($P-T$), po części zaś dla konsumpcji ($p-t$). Ale ponieważ P i p występują tu jedynie jako przemijający środek cyrkulacji, to można przy tym łatwo przeoczyć właściwości zarówno pieniądza, jak i kapitału pieniężnego, i cały proces wyda się czymś prostym i naturalnym, tj. charakteryzować go będzie naturalność płaskiego racjonalizmu. Również przy rozpatrywaniu kapitału towarowego zapomina się często o zysku, a kiedy mowa jest o ruchu okrężnym produkcji w jego całokształcie, kapitał towarowy figuruje jedynie jako towar; gdy natomiast mowa jest o częściach składowych wartości, figuruje on jako kapitał towarowy. Akumulacja wydaje się naturalna w tym samym sensie co produkcja.

W formie III, $T'-P'-T...Pr...T'$, ruch okrężny otwierają dwie fazy procesu cyrkulacji, i to w takiej samej kolejności jak w formie II, tj. w formie $Pr...Pr$; potem następuje

Pr , przy czym, podobnie jak w formie I, ze swą funkcją, z procesem produkcji; zakończeniem ruchu okrężnego jest rezultat procesu produkcji, T' . Podobnie jak w formie II zakończeniem ruchu okrężnego jest Pr , zwykle powtarzalne zjawienie się kapitału produkcyjnego, tak tutaj zakończeniem ruchu okrężnego jest T' , powtarzalne zjawienie się kapitału towarowego; podobnie jak w formie II kapitał w swej końcowej formie Pr musi na nowo zaczynać proces jako proces produkcji, tak też tutaj, wraz z powtórnym zjawieniem się kapitału przemysłowego w formie kapitału towarowego, ruch okrężny musi rozpocząć się na nowo od fazy cyrkulacji $T'-P$. Obie formy ruchu okrężnego pozostają nie zakończone, gdyż nie zamykają ich P' , pomnożona wartość kapitałowa przekształcona z powrotem w *pieniądz*. Obie muszą tedy być kontynuowane i dlatego też zawierają w sobie reprodukcję. Całokształt ruchu okrężnego w formie II wyraża się jako $T'...T'$.

Trzecia forma tym różni się od obu poprzednich, że jedynie w tym ruchu okrężnym punktem wyjścia procesu pomnażania wartości jest nie pierwotna wartość kapitałowa, która ma być dopiero pomnożona, lecz już pomnożona wartość kapitałowa. Punktem wyjścia jest tu T' będące stosunkiem kapitałowym; jako taki wywiera ono determinujący wpływ na cały ruch okrężny, albowiem już w pierwszej swej fazie zawiera zarówno ruch okrężny wartości kapitałowej, jak i wartości dodatkowej; wartość dodatkowa zaś – jeżeli nie w każdym poszczególnym ruchu okrężnym, to jednak w ich przeciętnej – musi być wydatkowana po części jako dochód, przejść przez cyrkulację $t-p-t$, po części zaś musi funkcjonować jako element akumulacji kapitału.

W formie $T'...T'$ zakłada się, że konsumpcja całego produktu towarowego stanowi warunek normalnego przebiegu ruchu okrężnego samego kapitału. Konsumpcja indywidualna płacy roboczej oraz konsumpcja indywidualna nieakumulowanej części produktu dodatkowego stanowią całą konsumpcję indywidualną. A więc konsumpcja w swym całokształcie – jako konsumpcja indywidualna i produkcyjna – wchodzi do ruchu okrężnego T' jako jego warunek. Konsumpcja produkcyjna (w skład której z istoty rzeczy wchodzi konsumpcja in-

dywidualna robotnika, albowiem siła robocza jest w pewnych granicach stałym produktem konsumpcji indywidualnej (robotnika) dokonywana jest bezpośrednio przez każdy indywidualny kapitał. Konsumpcję indywidualną, z wyjątkiem tej, która jest potrzebna dla istnienia indywidualnego kapitalisty, zakłada się jedynie jako akt społeczny, bynajmniej zaś nie jako akt indywidualnego kapitalisty.

W formach I i II cały ruch występuje jako ruch wyłożonej wartości kapitałowej. W formie III kapitał pomnożony w swej wartości, występujący w postaci całego produktu towarowego, stanowi punkt wyjścia i posiada formę kapitału w ruchu, kapitału towarowego. Dopiero po jego przemianie w pieniądź ruch ten rozgałęzia się na ruch kapitału i na ruch dochodu. W tej formie ruch okrężny kapitału obejmuje zarówno podział globalnego produktu społecznego, jak i szczególny podział produktu każdego indywidualnego kapitału towarowego, podział, z jednej strony, na fundusz konsumpcji indywidualnej, z drugiej zaś – na fundusz reprodukcji.

$P...P'$ zawiera w sobie możliwość rozszerzenia ruchu okrężnego, w zależności od wielkości tej części p , która wchodzi do ponownego ruchu okrężnego.

W $Pr ... Pr$ może Pr rozpocząć nowy ruch okrężny mając taką samą wartość, a nawet jeszcze mniejszą, a mimo to stanowić reprodukcję w skali rozszerzonej; tak dzieje się np. w wypadku, gdy elementy towaru tanieją wskutek wzmóżonej wydajności pracy. W przeciwnym natomiast wypadku pomnożony w swej wartości kapitał produkcyjny reprezentować może reprodukcję w skali zwężonej pod względem materialnym, gdy np. elementy produkcji drożeją. To samo dotyczy też $T...T'$.

W $T...T'$ istnienie kapitału w formie towarowej jest przesłanką produkcji; i znów jako przesłanka powraca on w tymże ruchu okrężnym w drugim T . Jeżeli to T nie zostało jeszcze wyprodukowane lub reprodukowane, to następuje zahamowanie ruchu okrężnego; owo T musi być reprodukowane w przeważającej części jako T' jakiegoś innego kapitału przemysłowego. W tym ruchu okrężnym T' istnieje jako punkt wyjściowy, punkt przejściowy i punkt końcowy ruchu, jest więc stale

obecne. Stanowi ono stały warunek procesu reprodukcji.

Jeszcze jeden moment odróżnia $T'...T'$ od form I i II. Wszystkie trzy ruchy okrężne mają tę wspólną cechę, że kapitał rozpoczyna proces swego ruchu okrężnego w takiej samej formie, w jakiej go kończy, i w ten sposób przybiera znów początkową formę, w której ponownie otwiera taki sam ruch okrężny. Początkowa forma P , Pr , T' jest stale tą formą, w której wyklada się wartość kapitałową (w formie III wraz z wartością dodatkową, o którą się powiększyła), a więc w stosunku do ruchu okrężnego jest pierwotną formą wartości kapitałowej; natomiast końcowa forma P' , Pr , T' jest za każdym razem przekształconą formą poprzedzającej ją w ruchu okrężnym formy funkcjonalnej, która nie jest formą pierwotną.

Tak więc P' jest w formie I przekształconą formą T' , a końcowe Pr w formie II jest przekształconą formą P (zarówno w formie I, jak i w II przekształcenie to następuje dzięki prostemu aktowi cyrkulacji towarowej, dzięki formalnej zmianie miejsc towaru i pieniądza); w formie III – T' jest przekształconą formą Pr , kapitału produkcyjnego. Jednakże tu, w formie III, przekształcenie dotyczy, po pierwsze, nie tylko funkcjonalnej formy kapitału, lecz również wielkości jego wartości; po wtóre zaś, przekształcenie nie jest rezultatem zmiany miejsc zachodzącej w procesie cyrkulacji, tj. zwykłej zmiany form, lecz rezultatem przekształcenia rzeczywistego, któremu uległy części składowych kapitału produkcyjnego.

Forma początkowego członu krańcowego P , Pr , T' jest z góry dana dla każdorazowego ruchu okrężnego I, II i III; forma powracająca znów w końcowym członie jest wywołana, a więc i uwarunkowana szeregiem metamorfoz samego ruchu okrężnego. T' , jako punkt końcowy ruchu okrężnego indywidualnego kapitału przemysłowego, zakłada tylko istnienie nie należącej do cyrkulacji formy Pr tego samego kapitału przemysłowego, którego jest produktem. P' , jako punkt końcowy w formie I, jako przekształcona forma T' ($T'-P'$), zakłada, że P znajduje się w ręku nabywcy, istnieje poza obrębem ruchu okrężnego $P...P'$ i przez sprzedaż T' włącza się

do tego ruchu okrężnego, stając się jego własną końcową formą. Podobnie w formie II końcowe Pr zakłada, że Sr i Sp (T) istnieją na zewnątrz i dzięki $P-T$ włączają się do jego ruchu okrężnego jako forma końcowa. Jeżeli jednak pominąć ostatni człon krańcowy, to ani ruch okrężny indywidualnego kapitału pieniężnego nie zakłada istnienia kapitału pieniężnego w ogóle, ani też ruch okrężny indywidualnego kapitału produkcyjnego nie zakłada istnienia kapitału produkcyjnego. W I formie P może być pierwszym kapitałem pieniężnym, w II - Pr może być pierwszym kapitałem produkcyjnym, który ukazał się na arenie dziejowej; natomiast w formie III

$$T' \left\{ \begin{array}{l} T - P - T < \begin{array}{l} Sr \\ Sp \end{array} \dots Pr \dots T' \\ - P' \\ t - p - t \end{array} \right.$$

dwukrotnie zakłada się istnienie T na zewnątrz ruchu okrężnego. Pierwszy raz w ruchu okrężnym $T'-P'-T < \begin{array}{l} Sr \\ Sp \end{array}$. To T , o ile składa się z Sp , jest towarem w ręku sprzedawcy; jest samo kapitałem towarowym, jeżeli jest produktem kapitalistycznego procesu produkcji; a jeśli nawet nim nie jest, to w ręku kupca występuje jako kapitał towarowy. Po raz drugi w $t-p-t$, w drugim t , które również musi istnieć jako towar, aby można je było nabyć. W każdym razie Sr i Sp , niezależnie od tego, czy są kapitałem towarowym, czy też nie, są tak samo towarami jak T' i zachowują się względem siebie jak towary. To samo dotyczy drugiego t w $t-p-t$. Skoro więc $T' = T (Sr + Sp)$, to elementy jego tworzenia są towarami i trzeba je w cyrkulacji zastąpić takimi samymi towarami; podobnie też w $t-p-t$ drugie t musi być w cyrkulacji zastąpione takimi samymi towarami.

Ponadto, na gruncie kapitalistycznego sposobu produkcji jako panującego każdy towar w ręku sprzedawcy musi być kapitałem towarowym. Jest nim też nadal w ręku kupca bądź też staje się nim w jego ręku, jeżeli nim dotąd nie był. Albo też musi być takim towarem - np. artykuły importowane - który zastępuje pierwotny kapitał towarowy, nadaje mu więc tylko inną formę istnienia.

Elementy towarowe Sr i $\dot{S}p$, z których składa się kapitał produkcyjny Pr , jako formy istnienia Pr nie mają tej samej postaci, jaką mają na różnych rynkach towarowych, na których się je nabywa. Są one teraz zespolone i w swym zespoleniu mogą funkcjonować jako kapitał produkcyjny.

Okoliczność, że tylko w tej formie III, w obrębie samego ruchu okrężnego, T występuje jako przesłanka T , tłumaczy się tym, iż punktem wyjścia ruchu okrężnego jest kapitał w formie towarowej. Ruch okrężny zaczyna się od przekształcenia T' (o ile funkcjonuje ono jako wartość kapitałowa, niezależnie od tego, czy powiększona przez przyłączenie wartości dodatkowej, czy też nie) w towary, które stanowią elementy jego produkcji. Przekształcenie to obejmuje jednak cały proces cyrkulacji $T-P-T$ ($= Sr + \dot{S}p$) i jest jego rezultatem. A zatem T znajduje się tu na obu krańcach, ale drugi punkt krańcowy, otrzymujący dzięki aktowi $P-T$ swą formę T z zewnątrz, ze sfery rynku towarowego, nie jest ostatnim punktem krańcowym ruchu okrężnego, lecz tylko ostatnim punktem jego dwóch pierwszych stadiów obejmujących proces cyrkulacji. Rezultatem jego jest Pr , którego funkcja, proces produkcji, wtedy właśnie się rozpoczyna. Dopiero jako rezultat tego procesu, a więc nie jako rezultat procesu cyrkulacji, zjawia się T' jako zakończenie ruchu okrężnego, i to w takiej samej formie jak początkowy punkt krańcowy T' . Natomiast w $P...P'$, $Pr...Pr$ końcowe punkty P' i Pr są bezpośrednimi rezultatami procesu cyrkulacji. W obu tych formach zatem dopiero przy końcu ruchu okrężnego zakłada się, że w rękach postronnych znajduje się w jednym wypadku P' , w drugim zaś $- Pr$. W samym przebiegu ruchu okrężnego pomiędzy jego punktami krańcowymi ani P w jednym wypadku, ani też Pr w drugim – czyli ani P jako cudze pieniądze, ani Pr jako cudzy proces produkcji – nie stanowią przesłanki tych ruchów okrężnych. $T'...T'$ natomiast zakłada, że istnieje T ($= Sr + \dot{S}p$) jako cudze towary w cudzych rękach, zakłada, że towary te poprzez wstępny proces cyrkulacji włącza się do ruchu okrężnego i przekształca w kapitał produkcyjny; w rezultacie zaś funkcjonowania tego kapitału T' staje się znów końcową formą ruchu okrężnego.

Ale właśnie dlatego, że ruch okrężny $T'...T'$ w swoim przebiegu zakłada, że istnieje inny kapitał przemysłowy w formie $T (= Sr + Sp)$, (a Sp obejmuje inne kapitały różnego rodzaju, np. w naszym wypadku maszyny, węgiel, smary itp.), to już przez to samo należy go rozpatrywać nie tylko jako ogólną formę ruchu okrężnego, tj. nie tylko jako społeczną formę, w jakiej można rozpatrywać każdy indywidualny kapitał przemysłowy (oprócz wypadków, kiedy lokuje się go po raz pierwszy), a więc nie tylko jako formę ruchu, która wspólna jest wszystkim indywidualnym kapitałom przemysłowym, lecz również jako formę ruchu sumy kapitałów indywidualnych, a więc łącznego kapitału klasy kapitalistów, jako ruch, w którym ruch każdego indywidualnego kapitału przemysłowego stanowi jedynie ruch cząstkowy, splatający się z ruchami innych kapitałów i przez nie uwarunkowany. Jeżeli np. rozpatrujemy globalny roczny produkt towarowy jakiegoś kraju i analizujemy ruch, poprzez który część tego produktu zastępuje kapitał produkcyjny we wszystkich przedsiębiorstwach indywidualnych, druga zaś część wchodzi do sfery konsumpcji indywidualnej różnych klas, to rozpatrujemy $T'...T'$ jako formę ruchu zarówno kapitału społecznego, jak i wytworzonej przez ten kapitał wartości dodatkowej bądź produktu dodatkowego. Kapitał społeczny = sumie kapitałów indywidualnych (z kapitałami akcyjnymi bądź z kapitałem państwowym włącznie, jeżeli rządy stosują produkcyjną pracę najemną w górnictwie, kolejnictwie itp., a więc wykonują funkcje przemysłowych kapitalistów), łączny zaś ruch kapitału społecznego = sumie algebraicznej ruchów kapitałów indywidualnych. Okoliczność ta nie wyklucza bynajmniej, że ruch ten jako ruch wyodrębnionego kapitału indywidualnego ujawnia inne zjawiska niż ten sam ruch, kiedy rozpatruje się go jako część łącznego ruchu kapitału społecznego, a więc kiedy rozpatruje się go w powiązaniu z ruchami innych części kapitału społecznego. W tym ostatnim wypadku ruch ten rozwiązuje zarazem takie zagadnienia, których rozwiązanie nie wynika z rozpatrywania ruchu okrężnego poszczególnego kapitału indywidualnego, lecz musi być założone.

$T'...T'$ jest jedynym ruchem okrężnym, w którym wyłożo-

na pierwotnie wartość kapitałowa stanowi tylko część krańcowego członu otwierającego ruch i w którym od samego początku ruch ten zapowiada się zatem jako całkowity ruch kapitału przemysłowego; jako ruch zarówno tej części produktu, która zastępuje kapitał produkcyjny, jak i tej części, która stanowi produkt dodatkowy i zwykle częściowo wydana zostaje jako dochód, a częściowo ma służyć za element akumulacji. W tej mierze, w jakiej ten ruch okrężny obejmuje wydatkowanie wartości dodatkowej jako dochodu, obejmuje on również konsumpcję indywidualną. Obejmuje ją nadto i dlatego jeszcze, że punkt wyjściowy T , towar, istnieje w formie jakiegoś przedmiotu użytkowego; każdy zaś przedmiot wytworzony sposobem kapitalistycznym jest kapitałem towarowym – niezależnie od tego, czy jego forma użytkowa przeznaczona go do konsumpcji produkcyjnej, czy indywidualnej, czy też do jednej i drugiej. $P...P'$ wskazuje wyłącznie na jedną stronę – na wartość, na pomnożenie wyłożonej wartości kapitałowej jako na cel całego procesu; $Pr...Pr (Pr')$ wskazuje na proces produkcji kapitału jako na proces reprodukcji, przy czym wielkość kapitału produkcyjnego pozostaje nie zmieniona lub też wzrasta (akumulacja); $T'...T'$, manifestując się już w swym początkowym punkcie jako forma kapitalistycznej produkcji towarowej, obejmuje od samego początku konsumpcję produkcyjną i indywidualną; konsumpcja produkcyjna łącznie z zawartym w niej pomnożeniem wartości występuje jedynie jako odgałęzienie ruchu w tej formie. Wreszcie, ponieważ T' może istnieć w formie użytkowej, która nie może wejść ponownie do żadnego procesu produkcji, wskazuje to już zawnazą, że różne części składowe wartości T' wyrażone w częściach produktu muszą zajmować odmienne miejsca, w zależności od tego, czy $T'...T'$ ujmuje się jako formę ruchu globalnego kapitału społecznego, czy też jako samodzielny ruch indywidualnego kapitału przemysłowego. Wszystkimi tymi swoistymi cechami ten ruch okrężny wykracza poza swe własne ramy, wykracza poza ramy wyodrębnionego ruchu okrężnego zwykłego kapitału indywidualnego.

W figurze $T'...T'$ ruch kapitału towarowego, tj. globalnego produktu wytworzonego sposobem kapitalistycznym, sta-

nowi nie tylko przesłankę samodzielnego ruchu okrężnego kapitału indywidualnego, lecz jest z kolei ruchem tym uwarunkowany. Jeżeli więc uchwyciliśmy swoistość tej figury, to nie będziemy już mogli poprzestać na stwierdzeniu, że metamorfozy $T'-P'$ oraz $P-T$ są z jednej strony funkcjonalnie określonymi etapami metamorfozy kapitału, z drugiej zaś – członami ogólnej cyrkulacji towarowej. Nieodzowne stanie się wyjaśnienie, jak metamorfozy jednego kapitału indywidualnego splatają się z metamorfozami innych kapitałów indywidualnych oraz z tą częścią globalnego produktu, która przeznaczona jest do konsumpcji indywidualnej. Dlatego też analizując ruch okrężny indywidualnego kapitału przemysłowego bierzemy za podstawę raczej dwie pierwsze formy.

Ruch okrężny $T'...T'$ występuje jako forma poszczególnego kapitału indywidualnego np. w rolnictwie, gdzie liczy się od żniw do żniw. W figurze II punktem wyjścia jest siew, w figurze III – żniwa, bądź też, mówiąc językiem fizjokratów, w pierwszej – avances [nakłady], w ostatniej – reprises [przychody]. W figurze III ruch wartości kapitałowej występuje od samego początku tylko jako część ruchu ogólnej masy produktów, podczas gdy w figurze I i II ruch T' stanowi jedynie moment w ruchu indywidualnego kapitału.

W figurze III towary znajdujące się na rynku stanowią stałą przesłankę procesu produkcji i reprodukcji. Jeżeli więc ograniczymy się tylko do tej figury, to wydawać się będzie, że wszystkie elementy procesu produkcji pochodzą ze sfery cyrkulacji towarowej i składają się tylko z towarów. Jednostronne to ujęcie nie uwzględnia elementów procesu produkcji, które są niezależne od elementów towarowych.

Ponieważ w $T'...T'$ punktem wyjścia jest globalny produkt (globalna wartość), okazuje się tu, że (gdy pominiemy handel zagraniczny) reprodukcja w skali rozszerzonej, przy nie zmieniającej się produktywności, wtedy tylko może się odbywać, kiedy w tej części produktu dodatkowego, która ma ulec kapitalizacji, zawarte już są materialne elementy dodatkowego kapitału produkcyjnego; okazuje się tedy, że o ile produkcja jednego roku stanowi przesłankę produkcji w roku następnym, albo o ile może się to odbywać w ciągu jednego

roku jednocześnie z procesem prostej reprodukcji, produkt dodatkowy zostaje od razu wyprodukowany w formie, która pozwala mu funkcjonować w charakterze kapitału dodatkowego. Zwiększona produktywność może tylko zwiększyć substancję kapitału, nie podnosząc jego wartości; stwarza ona wszakże w ten sposób dodatkowy materiał do pomnażania wartości.

T'...T' leży u podstaw *Tableau économique* [Tablicy ekonomicznej] Quesnaya i fakt, że w przeciwieństwie do *P...P'* (wyłącznej formy, której trzymał się system merkantylistyczny) wybrał on tę właśnie formę, nie zaś *Pr...Pr*, świadczy o jego dużym i trafnym wyczuciu.